

A SINTAXE NA GRAMÁTICA: PROBLEMAS DE DESCRICIÓN E PROBLEMAS DE PRESCRICIÓN

Francisco A. Cidrás Escáneo

Instituto da Lingua Galega (USC)

1. DOUS OLLARES SOBRE A LINGUA

Comezarei a miña contribución lembrando brevemente (como facía a profesora Inês Duarte na súa, neste mesmo volume) a vella porfía entre os dous tipos básicos, e complementarios, de individuos que conviven na casa común dos que nos dedicamos a traballar nas cousas da lingua: os gramáticos e os lingüistas. Estes, coa angueira posta na máis atinada descrición e explicación científica de cómo funcionan as linguas; aqueles, nordeando cara á conformación e lexitimación do estándar máis acaído para os usos máis formais do idioma. Trátase, pois, de dúas maneiras de arar nos mesmos mares: a do lingüista é a actividade do que sente curiosidade pola lingua e quere saber; a do gramático, a do planificador que realiza sempre, explícita ou implicitamente, algunha proposta de intervención sobre ela.

En Galicia, a relación de tensión dialéctica entre lingüistas e gramáticos é historicamente case inexistente, por mor da escasa biodiversidade na fauna galaica dos que esculcan no galego, practicamente reducida a unha especie única. A tradición lingüística galega, aínda que iniciada no século XVIII cun notable proto-lingüista (ou filólogo, ou glotólogo) como foi Sarmiento, está ao longo do XIX e do XX poboada de gramáticos (e abofé que non moitos, nin sequera moi bos) e deserta de lingüistas ata as últimas décadas. O motivo, ben coñecido, ten que ver coa histórica obstinación dos poderes políticos por manteren afastada do ámbito do estudo científico, e de tantos outros, a lingua galega, que, lembrémolo, permaneceu secularmente expulsada da universidade ata hai pouco máis de trinta anos.

Con todo, desde os comezos da historiografía lingüística galega coexistiron entre os gramáticos, case sempre afeccionados, e entre os demais interesados polo galego dúas tendencias. González Seoane (1994) denomínaas popularista e cultista. A primeira estaba integrada por autores como Saco ou Pintos, rexeneracionistas descritivistas, atentos ao uso real do galego como

base para a conformación do estándar; o seu programa describíao Pintos como un labor de “mellorar o dialecto e depuralo con tento” (1853: 36). Á segunda corrente adscribíense autores como Valladares, Manuel Rodríguez ou Martínez Salazar, máis prescritivistas e escépticos sobre a posibilidade de construír o estándar sobre a base dun galego popular que xulgaban excesivamente deturpado e fragmentado dialectal e socialmente para a súa rexeneración. Esta contraposición, clara aínda que non excesivamente polemizada, constitúe a versión local máis próxima dos contundentes debates entre lingüistas e gramáticos que naquela altura se producían noutros países máis normalizados, nunha época histórica (segunda metade do XIX, comezos do XX) de grande afección polemística¹.

O sentido desta dicotómica introdución é claro, e apunta ao cerne mesmo deste simposio: a tensión entre a feliz realidade da variación e a pragmática necesidade da prescrición. Falamos de dous ollares sobre a lingua, que con frecuencia conviven nunha mesma persoa, na súa actividade profesional como estudoso/a da lingua. O do lingüista é un ollar máis atento e respectuoso cos fenómenos de variación; o do gramático, máis atento á uniformidade inherente ao proceso de formación dun galego común. Lembrábo Carballo na súa *Gramática*:

Al gramático –en el sentido más usual o vulgar de la palabra– le estorban las variantes. Su labor es del tipo académico clásico, un labor de política cultural (...). El verdadero lingüista, en cambio, ama los hechos en toda su objetiva riqueza; no trata de encauzar, sino de conocer la vida del idioma, y tiende a mirar como falta de sentido científico la obra del autor de una gramática normativa (Carballo, 1966: 14-15).

Non quixera proxectar co meu discurso unha imaxe sesgada de repulsa da actitude do gramático, de censura do censor, como doadamente ocorrería de estarmos falando dunha lingua cun estándar consolidado. Pois, como afirmaba tamén o propio Carballo, gramático e prescritivista ao cabo, “el idioma no es unicamente un objeto de estudio científico. Es un medio práctico de comunicación que, como tal, debe mantenerse en la forma más adecuada para el cumplimiento de sus fines” (1966: 15), o que leva á necesida-

¹ En L. Prista (2001) pode verse unha panorámica da variopinta tipoloxía dos filólogos, glotólogos, lingüistas, gramáticos e *caturras*, coas súas acedas disputas, no Portugal finisecular, dentro do convulso contexto internacional do nacemento da moderna ciencia da linguaxe. En Galicia, a polémica gramatical entre descritivistas e prescritivistas ten na altura escasa presenza, non porque existise ningún consenso ao respecto, senón porque se deriva ao ámbito ortográfico, no que se reproducen, con moita máis visibilidade (e virulencia), as mesmas tomas de postura.

de de fixación dun *galego común*. Fronte ao que ocorre no ámbito teórico da lingüística, na praxe cívica o principio de que todo o que existe vale, e de que a prescripción normativa é só censura, non pode defenderse máis que ignorando (se cadra de xeito propositado e interesado) a función social da lingua.

O estándar ou norma padrón a que se orientan as gramáticas pode ser caracterizado como un conxunto difuso de usos lingüísticos canónicos asociados aos empregos formais do idioma e ao ascenso social; ao Poder, en fin, que caracterizan e lexitiman asemade. Trátase, pois, dun conxunto imprecisamente delimitado de usos, verbo do cal podemos identificar tres tipos de variables:

- a) Un conxunto relativamente reducido de fenómenos altamente asociados ao estándar, mesmamente de xeito emblemático.
- b) Un conxunto de fenómenos altamente estigmatizados, por sentírense asociados a variedades sociais ou locais non integradoras e daquela excluídos do canon (que constitúen xunto cos anteriores as dúas caras da mesma moeda).
- c) Unha grande cantidade de fenómenos escasamente definidos con relación ao estándar, por non se consideraren particularmente emblemáticos, nin do común nin do particular.

O estándar aparécesenos, pois, como unha construción de perfís e contidos pouco definidos, difíciles de inventariar, mais que, a fin de contas, con toda a súa vaguidade se interioriza e funciona no corpo social. Podemos dicir, parafraseando a Ivo Castro, que é algo pouco coñecido, pero recoñecido: sinxelamente, “vai acontecendo” (Castro 2003: 13).

Máis alá da súa infradeterminación, os elementos con que se ceba o estándar forman sempre unha *gramática reducida*, integrada nuclearmente por unha selección de ítems cunha moi desigual presenza das distintas compoñentes da gramática. Como o estándar está asociado a fenómenos de visualización e a elementos simbólicos, pode afirmarse que a escolla está guiada por un principio xeral, susceptible de todos os matices propios das xeralizacións, en virtude do cal a relevancia dos fenómenos lingüísticos con relación ao estándar é inversa á súa importancia estrutural con relación ao sistema: os elementos máis floridos e epidérmicos son os máis relevantes para o estándar precisamente por seren máis vistosos (e porque visten, identifican); os elementos máis internos, por seren menos visualizables son menos emblematizables, e daquela menos relevantes na norma. En Giles e Powesland (1975: 5,6) dánsenos referencias empíricas de como na autoidentificación subxectiva dos modelos de lingua (*speech style*) por parte dos propios

falantes, estes toman como elementos máis relevantes a pronuncia, seguida do vocabulario, mentres que a gramática aparece só en último lugar.

Non xebran estes autores dentro da gramática os trazos sintácticos dos morfolóxicos. Así e todo, parece razoable supor que a prevalencia entre ambos depende das características tipolóxicas de cada lingua. No caso do galego e linguas afíns, cunha morfoloxía rica e por tanto cun alto potencial de variación nesta compoñente, a importancia identitaria da morfoloxía é sen dúbida moi superior á da sintaxe (mesmo se cadra non inferior á do léxico), mentres que nas linguas flexivamente máis pobres (como o inglés) ou non flexivas (como o chinés) a correlación ten obviamente que mudar. Tendo en conta ademais que o estándar está basicamente orientado aos usos escritos da lingua, comprenderase que na súa fixación a ortografía teña sempre un maior peso específico e unha maior urxencia que a ortofonía (estándar fonético). Finalmente as compoñentes máis formais, como a fonoloxía e a semántica, en tanto que carentes de expresión substancial, tanxible, carecen tamén practicamente de interese para a norma².

2. A SINTAXE NAS GRAMÁTICAS

O dito acerca da relevancia de cada disciplina na configuración do estándar condiciona o tratamento que estas reciben e o peso específico que acadan nas gramáticas, obras concibidas, a fin de contas, ao servizo da conformación do estándar. Así obsérvase nas gramáticas de corte tradicional, galegas ou non galegas, unha omnipresenza e lugar de privilexio reservado para a ortografía, acompañada dunha ortofonía ou fonética prescritiva (e tamén unha escasa atención á prosodia, e por suposto á fonoloxía, esquisitez recente). Con algunha frecuencia aparecen seccións que atinxen ao léxico (estruturas lexicais, renovación lexical, formación de palabras), aínda que o

² A secuenciación do proceso de normativización que está a seguir o galego dá boa mostra desta priorización nas compoñentes da gramática: comeza cunhas normas ortográficas (1970) que axiña se converten tamén en morfolóxicas (con sucesivas reformulacións ata as vixentes de 1982, recentemente modificadas) e segue cun vocabulario ortográfico (1989), que serve de base para os dicionarios académicos ou de vontade normativa. Nos últimos anos (segunda metade dos '90) o debate pasou a incorporar a necesaria definición dun estándar fónico (aspecto que está a centrar boa parte da polémica normativista máis recente) e en moita menor medida tamén do prosódico.

Cunha máis ampla perspectiva histórica, en Fernández Salgado e Monteagudo (1995) faise unha detallada análise do proceso de estandarización do galego literario (escrito) ao longo dos séculos XIX e XX na que se pon de manifesto que os elementos caracterizadores do proceso, en todos os períodos identificados, son as grafías, a morfoloxía e o tratamento do léxico.

prescritivismo neste ámbito corresponde a outro tipo de obra, o Dicionario, a segunda peza básica do corpus normativo, a carón da Gramática. No ámbito estritamente gramatical (pois é sabido que a compoñente fónica, e menos aínda a ortografía, non forman parte da gramática en sentido estrito) obsérvase case sen excepción unha preminencia esmagadora da morfoloxía sobre a sintaxe, tanto na selección de fenómenos descritos como na propia organización editorial das gramáticas, que se organizan con criterios morfoloxistas –por clases de palabras.

Este morfocentrismo das gramáticas tradicionais parece común a todas as tradicións gramaticais e, segundo os especialistas na materia, ten que ver coa propia xénese do coñecemento metalingüístico, ata o punto de sosterse que é só no ámbito das linguas flexivas (dotadas de morfoloxía) onde se produce un nacemento espontáneo ou autóctono da gramática (Auroux 1994: 62). En efecto, a reflexión metalingüística ten a súa base na descomposición da cadea falada –ou, as máis das veces, escrita– en unidades, as “partes do discurso” ou clases de palabras, que se someten a dous tipos de técnicas: o seu inventariado, que dá lugar ao Dicionario, e un labor de extracción desas unidades da linearidade da cadea lingüística para proxectalas na súa dimensión paradigmática, o que constitúe a xénese da Gramática. A morfoloxía convértese así no elemento central da reflexión gramatical, onde a sintaxe despunta só, aquí e acolá, á hora de explicar certos valores de certos morfemas.

Consecuentemente, nas gramáticas de corte tradicional a sintaxe adoita aparecer fragmentariamente como un apéndice de cada clase de palabra. Como moito inclúese ás veces aínda un capítulo final no que se recollen algunhas cuestións relativas a estruturas sintácticas que non resultaban doadamente adscribíbles a ningunha clase mórfica de palabras en concreto. A *Gramática* de Álvarez, Regueira e Monteagudo (1986), “feita partindo dun esquema tradicional” como se advirte xa no primeiro enunciado do seu limiar, é un modelo paradigmático deste xeito de organizar os contidos, como o é tamén no substancial a moito máis recente de Freixeiro (2000).

Verifícase así un tratamento da sintaxe nas gramáticas que contrasta fortemente coa súa importancia estrutural e mesmo coa súa relevancia na historiografía lingüística. Resulta patente o destacado rol da compoñente sintáctica na historia das ideas lingüísticas, en parte desde as primeiras disquisicións filosóficas de Platón e Aristóteles ou a obra de Apolonio, pero sobre todo desde as achegas dos modistas ou as dos gramáticos renacentistas, por non entrar na evidencia da lingüística moderna, desde o século XIX á actualidade. Sen embargo, na historia da gramaticografía, o referido morfocentrismo relega o tratamento da sintaxe á marxinalidade, cando non á pura e simple ausencia. En efecto, ausente estaba na fundacional gramática grega de Dionisio, como ausente está na para nós tamén fundacional, ben que dous mil

anos posterior, gramática de Mirás (1864). E aínda que presente na táboa de materias, pode dicirse que non hai sintaxe tampouco nas gramáticas de Cuveiro (1868) e de Valladares (1892), onde os brevísimos epígrafes que atopamos chaman máis a atención, por baleiros, que a súa eventual ausencia.

Máis proveitosa resulta a análise do xeito como se trata a sintaxe nas gramáticas en que é obxecto de estudo, aínda que sexa case sempre marxinal. A carón desa mesma marxinalidade, o trazo máis característico que se observa é o seu tratamento fragmentario e pouco integrado. A sintaxe nas gramáticas tradicionais adoita centrarse nunha reducida selección de ítems descritos con mellor ou peor tino, mais prototipicamente dispostos a xeito de repertorio acumulativo de observacións sobre singularidades de interese. O grao de elaboración ou integración dos puntos tratados é mínimo, de maneira que se pode dicir que a sintaxe, concibida como unha compoñente estrutural da gramática, segue practicamente ausente. As gramáticas de Saco (1868) e Carballo (1966) son boa mostra disto (e en xeral do escaso avance da gramaticografía galega en cen anos de desamparo)³.

A selección de ítems incluídos nesta sintaxe reducida e fragmentaria característica da gramática tradicional (non só da galega) vén condicionada ao meu ver pola variación lingüística, nunha compoñente globalmente caracterizada como pouco variacional (trazo que cumpriría matizar, abofé, aínda que non é agora o momento de facelo⁴). Especificamente podemos identificar dúas vías de acceso:

a) Fenómenos incorporados en virtude dun ‘problema’ de variación interna, sexa de orde social ou (en menor grao) territorial.

b) Fenómenos incorporados á gramática en virtude da súa ‘peculiaridade’ nunha especie de variación externa –do galego fronte ao castelán ou en xeral fronte á sintaxe común pan(indo) europea.

No seguinte cadro recóllense, a título de ilustración, uns exemplos significativos dos principais ítems que centran a atención sintáctica das gramáticas a través desta dupla vía de acceso:

³ Carballo curiosamente caracteriza con sentido crítico a sintaxe de Saco como un mero “repertorio seguido de observaciones sintácticas” (1966 [1974⁴]: 31) que non integran un verdadeiro “tratado de sintaxe”, pero finalmente el mesmo non fai outra cousa. Como ben sinalou A. Santamarina (1974: 194), a sintaxe é sen dúbida a parte da gramática de Carballo que supón un menor avance sobre a de Saco.

⁴ Véxase ao respecto Cidrás (1994).

(a) Acceso por variación interna. Exs.:	(b) Acceso por variación externa. Exs.:
— Concordancia con <i>haber</i> impersonal	— Posición dos clíticos
— Concordancia con <i>se</i> impersonal	— Usos do infinitivo (/xerundio) conxugado
— Queísmo, dequeísmo	— Usos de <i>a</i> con OD
— Oracións de relativo	— Obxectos preposicionais peculiares (<i>mallar en...</i>)
— Cheísmo, teísmo	— Artigo con posesivo / con nomes propios
— Usos 'orientais' de <i>lle</i> (<i>Non se lles ve; fixolle calar</i>), etc.	— Dativo de solidariedade e outros non argumentais
	— <i>El</i> espletivo, etc.

O interese das gramáticas polos fenómenos do grupo (a) é comprensible, pois o estándar pretende xustamente establecer un padrón común que supere a variación interna que ítems como estes introducen, o que xera unha dinámica prescritivista (a verdade que non moi activa) á volta deles. A motivación social desta dinámica, aínda que en xeral feble, é moi variable, pois o grao de aceptabilidade externa destes trazos é moi distinto: o dequeísmo está moito máis estigmatizado que o queísmo, o teísmo que o cheísmo, cos fenómenos de concordancia dáse unha notable permeabilidade, etc. Produto desa escasa presión social, os gramáticos non perciben estas concorrencias de estruturas gramaticais como un estorbo (Santamarina 1994: 75) polo que as gramáticas galegas clásicas –ata a de Carballo, ela incluída– maiormente non se ocupan destes ítems, fronte ao que ocorre cos do outro grupo. Co alargamento do espazo da sintaxe nas obras posteriores, pasan xa a ser incorporados.

Un trazo común a este conxunto de ítems é a súa uniformidade translingüística: a pouco que reparemos, decatámonos de que estes son practicamente os mesmos puntos variacionais nos que centran o seu prescritivo ditame (ás veces con distintas sentencias, iso si) as gramáticas do galego, portugués, español ou catalán. Nalgún caso, como o dos clíticos, hai unha aparencia de singularidade (cheísmo, teísmo; leísmo, laísmo, loísmo; etc.) baixo o que subxace unha problemática común. Sendo a sintaxe unha compoñente moi similar entre as linguas do noso ámbito, próximas abondo como para falarmos dun *Standard Average European* (SAE), é o certo que non amosa moita variación externa (interlingüística) na localización da súa variación interna: esta amosa, en efecto, unha clara tendencia a manifestarse en zonas dispersas, pero coincidentes translingüisticamente.

No que si diverxe o tratamento da sintaxe nas gramáticas das diversas linguas é no conxunto de ítems que aparecen tratados en virtude da vía de acceso (b). O interese das gramáticas por estes puntos tamén é lóxico, pero radicalmente distinto. Trátase daqueles elementos “orixinais”, idiosincrásicos, que fan que cada lingua poida ser vista como máis ela mesma, máis de seu. Nun ámbito como o da sintaxe no que, como dicíamos, os elementos de autoidentidade son escasos e por tanto prezados, é claro que estes ítems non poden ser ignorados nas gramáticas. Ao contrario, tenden a presentar nelas,

como dixemos, un tratamento máis demorado que os do grupo precedente, a pesar de non seren conflictivos para a conformación do estándar, como si o eran aqueles. Téñase en conta que o establecemento dunha norma común ten tamén entre os seus fins o afortalamiento dunha identidade común e diferenciada. E non debe esquecerse asemade a función das gramáticas como obras de axuda para aqueles que pretenden integrarse nunha comunidade aprendendo a súa lingua: para eles estes elementos diferenciais son os de maior interese.

Esta vía identitaria pola que a gramática lle dá un tratamento privilexiado a algúns fenómenos non é en absoluto exclusiva do galego nin das linguas ameazadas, pois ten que ver coa función simbólica das gramáticas en calquera lingua como instrumentos de recoñecemento inobxectable da entidade desa lingua. Pero nas linguas pequenas ou minorizadas ese recoñecemento é máis urxente, pois está máis cuestionado. Así en galego esta vía de acceso vese primada pola situación de contacto desigual co español, quen, ademais de arrebatarlle funcións sociais, pola súa propia proximidade pon en perigo a identidade do galego como lingua de seu, o que aumenta a importancia estratéxica destas pezas diferenciais. Non por casualidade, a presión do castelán incide particularmente nestes fenómenos, someténdoo a unha forte tensión asimilacionista: alargamento do uso da preposición *a* con obxecto directo, colocacións imposibles dos clíticos (sobre todo entre neofalantes) ou desuso das opcións máis peculiares (entre todos), abandono das construcións con infinitivo conxugado ou das construcións preposicionais máis “enxebres”... Ora detúrpase, ora nivélase, e sempre se asimila. Transformadas, pois, estas pezas en asediadas posicións estratéxicas, a súa atinada descrición (ou prescrición) gramatical actúa como trincheira defensiva, cos gramáticos convertidos en enxeñeiros zapadores.

Nunha lingua en situación normal, este gramaticalismo identitario tería un carácter menos defensivo, máis matizado e sobre todo máis multilateral: definiríase con relación a un complexo lingüístico (o SAE) sen focalizarse nunha lingua en concreto. No caso do galego, a centralidade no diferencial fronte ao español é unha situación comprensible de entrada, mais á que co tempo lle hai que atopar saída para que non se converta nunha trampa. Tamén os nosos lexicógrafos, ao longo do XIX e en moita menor medida no XX, incorporaban aos seus repertorios canto léxico diferencial recadaban e non incluían as formas comúns co castelán. Hoxe este proceder resulta impensable... entre os lexicógrafos; entre os gramáticos non tanto. O tratamento vicario da sintaxe en Saco (1868) é historicamente comprensible; mesmo se comprende, por desventura, que Carballo, cen anos máis tarde, repita case literalmente argumentos e estratexia; pero non é de razón que estes se prolonguen, con pequenas mudanzas, ata os nosos días:

Si bien los dialectos gallego y castellano, como hijos de un mismo idioma en lo esencial, no presentan gran número de diferencias en su sintaxis, no es sin embargo tan exacta su conformidad en este punto, que no ofrezca algunas verdaderamente dignas de consideración. En estas diferencias se fijará casi exclusivamente nuestra atención, pasando por alto o contentándonos con mencionar lo que sea común a entrambos idiomas (Saco 1868: 134)

Como sabemos, gallego y español general no son sino dos variantes del latín histórico romanceado, y por ello sus semejanzas son estrechas (...). La sintaxis del gallego es, pues, fundamentalmente, la misma del castellano (...). Siguiendo el plan que nos hemos propuesto (...) nos abstendremos de formular la doctrina sintáctica que es común a ambas lenguas; y nos reduciremos a llamar la atención sobre las construcciones que son típicas del gallego frente al castellano (Carballo 1966: 209-210)

Neste sentido, procuramos prestar unha maior atención a aqueles aspectos máis peculiares, ou máis necesitados dun tratamento específico, da morfosintaxe do galego, como por exemplo o dativo de solidariedade, o infinitivo flexionado, o infinitivo xerundial, o futuro de Subx., certas perífrases verbais, a presenza da preposición *a* co CD, etc., deixando nun segundo plano aqueloutros aspectos que non presentan tal singularidade dentro das linguas románicas (Freixeiro 2000: 9-10)

Estou convencido de que este tratamento da sintaxe na gramática tradicional que acabo de describir é fortemente inadecuado. En termos xerais, por marxinal e fragmentario; e no caso do galego, ademais, por subordinado e vicario⁵. Avogo pois por unha gramática feita con outra visión, seguramente a que dá o ollar do lingüista; unha gramática na que a organización e o peso específico dos seus compoñentes deben vir dados pola importancia de cada un deles no sistema lingüístico, non pola súa visibilidade no estándar.

⁵ Esta práctica gramatical subsidiaria paréceme perniciosa en si, polo simbolismo que trasmite, nunhas obras eminentemente simbólicas como son as gramáticas. Pero aínda máis porque finalmente se proxecta en actitudes cotiás claramente discriminatorias, como ocorre no ámbito do ensino, onde é habitual que o profesor *de galego* non explique sintaxe nin en xeral teoría gramatical nas súas aulas, porque “iso xa llelo explica o profesor *de lingua*” (é dicir, o de español) e a fin de contas é a mesma cousa. Asímesa con abraiante naturalidade que, en galego, só é preciso incidir, unha e outra vez, nunha anoxosa escolma de fenómenos diferenciais. Pero, que imaxe se proxecta, e se interioriza, do galego con este proceder? Só hai un horizonte normal: en Galicia, o profesor *de lingua* ten que ser o profesor *de galego*. A subsidiariedade, de existir, ten que ser invertida.

O primeiro (e non menor) dos problemas que se levantan neste camiño é a ausencia de modelos sólidos desa gramática de nova planta. Unha falta de referentes que se manifesta cando menos nun triple senso:

a) na necesidade de incluír moitos ítems habitualmente ausentes nas gramáticas;

b) na convición de que moitos dos incluídos, pola dobre vía que acabamos de caracterizar, amosan con frecuencia un tratamento desenfocado que cumpriría reorientar; e

c) na necesidade de construír un marco que integre a descrición de todos os ítems nun cadro que poida ser visto como unha descrición equilibrada da sintaxe do galego e non como un patchwork.

Ocuparei a última parte da miña contribución cunhas poucas reflexións verbo dos problemas relacionados co dito na alínea (b), que son os que máis teñen que ver coa variación e daquela coa tensión descrición-prescrición que agora nos ocupa. As pedras dos outros dous pedregais tamén atoaan o camiño, pero non é este o momento de cavilar en como achandalas. Centrareime nun peculiar conxunto de construcións sintácticas que denomino inestables e que, postos a falar de pedras, nos han servir de pedra de toque para testar algúns problemas recorrentes na descrición de fenómenos sintácticos variacionais nas gramáticas ao uso, así como nos xuízos prescritivos a eles vencellados.

3. DESCRICIÓN E PRESCRICIÓN EN CONSTRUCIÓNS SINTÁCTICAS INESTABLES

Sabemos que os sistemas lingüísticos son estruturas en constante evolución, pero á vez dotadas dun importante grao de estabilidade de xeito que as mudanzas apenas son perceptibles na escala temporal humana. Existen con todo algunhas zonas sensibles do sistema en que esa situación de mudanza ou falta de estabilidade é máis patente e resulta sincronicamente perceptible, en xeral por mor de cambios en curso, non plenamente asentados. Cun símil xeolóxico podemos caracterizalas como zonas de alta actividade sísmica. Falamos, pois, de construcións sintácticas variacionais particularmente interesantes para o lingüista (como o son para o investigador-xeólogo as zonas sísmicamente activas) e asemade particularmente dificultosas e comprometidas para o gramático (como o son para o perito-xeólogo que ten que emitir un informe técnico sobre a consistencia dun terreo pouco estable no que se pretende construír). Os peritos, sexan da lingua ou da terra, baten no seu labor con problemas na descrición ou diagnose do fenómeno

e problemas na prescripción das medidas que propoñen adoptar. Dada a miña manifesta incompetencia en materia de ciencias da terra, limitareime a expor como se presentan estes dous tipos de problemas na persoa do gramático.

3.1. Problemas de descripción

Todas as gramáticas son descritivas en tanto que todas describen (ou deberían facelo) un sistema lingüístico. Outra cousa é que adicionalmente pretendan algo máis. Tamén as gramáticas prescritivas o son, pois describen un sistema que ademais propoñen como canon ou estándar. Pero ¿en que consiste describir algo (sexa unha lingua, a sintaxe dunha lingua ou un fenómeno lingüístico en particular)? Hai moitas maneiras de proceder para facer iso que se chama describir.

3.1.1. Na gramática tradicional tenden a proliferar as descrições feitas demasiado a rentes do chan da realidade que se quere reflectir. Chamareinas por iso, espero que non valorativamente, *descripciones rasantes*. Non se trata, obviamente, de poñer un espello ao nivel da propia realidade, pois iso non daría como resultado unha gramática senón a confección dun corpus. Refírome a un modo de operar consistente nun labor previo de organización aproximativa duns datos, que aparecen caoticamente na realidade da actividade lingüística cotiá, para logo presentalos (describilos) coa sistematización que se supón subxacente a esa fasquía de caos. O labor do gramático sería xustamente esa: poñer en orde os datos e sometelos a unha regraxa. Este proceder é congruente cunha concepción utilitaria da gramática como un vademécum, un prontuario de problemas puntuais, deseñado mesmo cun formato FAQ (por dicilo á moda dos tempos), como un solucionario de fácil acceso para as dúbidas máis frecuentes. Está claro que este tipo de obras son moi útiles, necesarias e dunha rendabilidade social incuestionable. Pero non son gramáticas.

Unha gramática debe poder ser usada para solucionar problemas puntuais, e existen múltiples ferramentas accesorias para facilitar esas consultas: envíos internos, enlaces hipertextuais, índices de contidos, de materias, de voces, de autores, de obras... O que non pode é ser deseñada en función deses usos, nin pode limitarse a dar a información que neles pretendidamente se demanda. As gramáticas e os prontuarios son, non por casualidade, produtos editoriais distintos. E se a gramática renuncia a ese algo máis que ten que dar, son desde logo máis útiles os prontuarios; e se ademais organiza o seu deseño en función deses usos, xa non será unha gramática (de dúbidas) senón directamente un prontuario.

Na miña opinión, unha gramática debe orientarse á descrición integrada dun sistema lingüístico, non á descrición casuística dunha serie de fenómenos concibidos como problemas en potencia e escasamente integrados –aínda que organizados dalgún xeito, por suposto. En congruencia con isto, *describir* algo en gramática debe (aspirar a) consistir en *explicar como funciona* ese algo⁶. Non se trata, por tanto, de describir uns datos convenientemente organizados, senón os parámetros ou principios que gobernan un fenómeno. Este tipo de descrición (que fronte á outra podemos chamar *descrición elevada* ao obterse por elevación indutiva, mediante xeralizacións extraídas do particular) resulta sempre preferible a unha prolixa enumeración de regras particulares que moitas veces, se son unha descrición exhaustiva, é porque deixan exhausto –e coa cabeza feita un bombo– a quen as le de corrido. Outra cousa é, abofé, que sexamos quen de erguer o noso intelecto e dar coa chave de tan elevada meta.

Pois ben, as devanditas zonas inestables da sintaxe son un bo banco de proba das limitacións deste xeito casuístico de describir a rentes. Ímolo ver coa descrición do uso da preposición *a* introducindo *OD*. O tratamento deste punto emblemático nas gramáticas (galegas e das demais linguas con marca diferencial do obxecto) bandea entre algúns sonoros silencios (como en Carballo, que omite o pouco –pero bo– que dicía Saco) e bastantes prolixas enumeracións de regras que deixan trala súa lectura unha impresión de caos pois esas regras:

- a) pertencen a rangos moi diferentes,
- b) son de natureza heteroxénea,
- c) ás veces encerran contradicións e desde logo solapamentos, e
- d) por numerosas que sexan, non cobren finalmente toda a casuística.

Acaso é porque fan falta máis regras para cubrir novos casos? Ben ao contrario, sobran. O problema está na maneira de definir o fenómeno e de construír esas regras. A gramática de Freixeiro (2000: 630-639), que trata o tema por extenso (en realidade non fala doutra cousa en toda a sección dedicada ao *OD*), con algúns apuntamentos lúcidos e outros non tanto, é un bo mostrario desas eivas. Dásenos unha casuística tan profusa como confusa, difusa e desordenada, que proxecta algunhas luces pero tamén moitas sombras, porque se acenden demasiados focos (demasiadas regras, ou mellor, “casos”) cunha disposición pouco ou mal planificada: observacións imprecisi-

⁶ Ao lingüista sempre lle interesa, ademais, esculcar no *por que* dese xeito de funcionar, pero estas cuestións non adoitan ter xa o seu lugar máis apropiado nas gramáticas.

sas, unhas veces repetidas ou sobrepostas e outras fóra de lugar; unhas poucas elevadas, algunhas rasantes e algunhas rastreiras; nalgún caso contraditorias, produto de acumulacións de fontes diversas que non harmonizan... A vontade de describir máis non conduce a facelo mellor. Canto máis se multiplican as regras, máis se incorre nas pexas (a,b,c), nunca se chega a superar a eiva (d) e máis se afinca o convencemento de que un sistema tan complicado e tan inexacto non pode ser realmente certo.

A descripción debe construírse nun nivel máis abstracto, pois a presenza ou ausencia da preposición non depende de se o OD é *Deus*, *mamá* ou *papá* ou un nome propio de santo (agás *Deus*) e non dunha persoa do común dos mortais, ou de se o verbo é *chamar* ou *mandar*, ou expresa sentimentos como *amar* ou *querer*... e semellantemente un nutrido etcétera de casos, tan longo como variopinto. A descripción debe remitir á explicación do sistema de marcaxe diferencial do obxecto, mecanismo de identificación selectiva do OD fronte a unha eventual confusión deste co suxeito. A decisión de levar ou non marca preposicional realízase conforme uns parámetros –de mecánica común para todas as linguas marcadoras diferenciais– que teñen que ver basicamente co grao de animacidade e determinación da entidade que funciona como OD, e que definen unhas zonas de uso obrigatorio da preposición (as de máis alto potencial de confusión co suxeito) e unhas zonas de conmutación nas que decisión de usar ou non preposición depende dunha avaliación *ad hoc* do falante. Este ten que tomar en consideración elementos adicionais aos devanditos, como a comparación dos trazos semánticos do OD cos do suxeito, as alteracións na orde de constituíntes e certos contextos sintácticos que propician a confusión entre ambos, á vista dos cales o falante toma a decisión, ás veces subxectiva e mesmo subxectivamente variable, de usar ou non a preposición.

Por tanto a descripción deste interesante ítem gramatical (e a doutros moitos⁷) só se pode facer explicando as pautas, ás veces complexas e abstractas, en virtude das cales o falante debe decidir. As descrições demasiado a rentes da casuística teñen o perigo de que non explican, proxectando no sistema a imaxe do caos, tal como se a lingua estivese alentada por unha Mente arresvada e caprichosa, que gusta de marear os seus atribulados usuarios.

⁷ A colocación dos clíticos é outro punto emblemático da gramática galega (e portuguesa) en que se evidencia este modo de actuar, con longas enumeracións de regras heteroxéneas, cheas de excepcións que se somenten a novas regras, ata conformaren unha aparataxe regulamentista enormemente complexa. Xorde así o receo de aínda non termos atopado as claves certas do tema, que a bo seguro haberían abrir o paso a unha explicación máis sinxela. O problema non é, abofé, doado pero nos últimos tempos téñense producido interesantes avances explicativos neste punto.

Pero o peor é que con frecuencia tampouco describen, porque a cousa-en-sí non se deixa apreixar sen mudarmos de estratexia.

3.1.2. Nalgúns casos, por contra, os problemas descritivos veñen dados por un inoportuno desapego verbo dos datos que nos fornece a realidade da lingua. Cunha base empírica eivada constrúese un modelo explicativo aparentemente congruente, mais que acaba por xerar problemas de descrición: uns desaxustes que en realidade están inducidos pola hipótese teórica de que se parte. Ímolo ver facendo unha breve visita a un dos máis típicos, interesantes (e visitados) exemplos de construción sintáctica inestable: o *se* impersonal⁸, “terreo movedizo da sintaxe”, en palabras de Nelson Cartagena (1972: 147). A orixe desa inestabilidade reside no sobrecargo funcional asumido por un clítico que vai incorporando co paso do tempo novas construcións, nun acelerado proceso de desprazamento aínda en curso. Obtense así unha vizosa mostra de variación sintáctica, que se pode enxergar no seguinte exemplario:

- (1a) Alúganse as casas
- (1b) Alégase as casas
- (1c) A casa alégase
- (1d) Alégase a casa
- (1e) Vívese ben
- (1f) Avisouse a Luís
- (1g) Asinouse o acordo polo secretario

Entre os ríos de tinta que ten feito correr este tan inestable *se* impersonal, a maioría dos gramáticos quixeron tal vez proxectarlle unha desexada solidez postulando e describindo dúas construcións sintácticas pretendidamente distintas: unha chamada *pasiva reflexa*, coa FN concordando co verbo, da que sería exemplo canónico (1a) e proba “incontestable” (1g), e outra denominada xeralmente *activa impersonal*, en que a FN non concorda, e que tería como canon (1b) e (1e,f) como mostras “inequívocas”. Realízase unha descrición formal das propiedades de ambas as construcións, na cal finalmente sempre queda unha ampla zona de indeterminación entre as dúas posibilidades, da que serían expoñentes (1c,d). A adscrición destes casos a unha construción ou outra das postuladas resulta absolutamente apriorística e sometida a disputas francamente bizantinas (iso si, cunha certa tendencia a in-

⁸ Para unha caracterización máis demorada desta construción e dos meus puntos de vista sobre ela, vid. Cidrás (1991).

terpretar (1c) como pasiva e (1d) como activa impersonal). Realmente, toda a descripción destas construcións pronominais impersonais está inzada de apriorismo e bizantinismo.

Algúns gramáticos sosteñen que todas estas construcións pronominais deben ser analizadas como pasivas (reflexas): tal é a posición de autores como Bello, e moitos outros no seu ronsel, na gramática española, ou a de Vázquez Cuesta na portuguesa, por acudir a autoridades de referencia nos nosos ámbitos máis próximos. Outros gramáticos analízanas por contra todas como activas (impersoais): é o que fan autores tan solventes como Lenz ou Said Ali. Finalmente atopamos a postura intermedia -unhas son activas (1a,g), outras pasivas (1b,e,f)-, solución ecléctica que é a máis estendida na gramática tradicional e a que atopamos, no ámbito galego, en Álvarez, Regueira e Monteagudo (1986) e logo tamén en Álvarez e Xove (2002). Como é doado de apreciar, cando o verbo está en P3 a concordancia verbal pode indistintamente considerarse inducida quer pola FN (como nas pasivas) quer por unha proforma (como nas impersonais, cfr. P3-*chove*, P3-*hai caldo*, P3-*parece que...*), polo que se produce unha neutralización das marcas das dúas construcións: “entón a construción pode corresponder tanto a impersonal activa coma a impersonal pasiva” (Álvarez e Xove 2002: 89). A “solución” alternativa consiste, como apuntabamos máis arriba, na adscrición apriorística a unha construción ou outra, en virtude da paráfrase que, ao gusto do gramático, se faga da ocorrencia (*alúgase a casa* = ‘alguén a aluga’ vs. ‘é alugada por alguén’).

O problema non está nunha incómoda, por frecuentísima, neutralización dunha oposición (de voz) coa que se caracterizaban contrastivamente dous tipos de construcións con *se* –activas impersonais vs. pasivas reflexas. O problema é, segundo eu vexo as cousas, que non hai tal oposición (que, abofé, en ningunha gramática se define, por ningures se nos explica en qué consiste) e por tanto só hai unha única construción e non dúas. Concorren ou non as respectivas FFNN, todas as construcións (1a-g) son reflexivas e todas son impersonais –salvo (1g), que riza o rizo ao incorporar o chamado complemento axente– e non aprecio entre elas unha oposición de voz activa vs. pasiva, que en calquera caso habería que caracterizar funcionalmente, cousa que nunca se fai. En ausencia desa caracterización, a percepción é que o falante emprega unha única construción na que a eventual concordancia ou discordancia coa FN non responde a unha escolla funcional pola súa parte, coa que pretenda provocar no seu interlocutor distintos efectos pragmáticos, nin por suposto evocar nel distintos contidos representativos.

O que temos por tanto é unha única construción impersonal, cunha inestabilidade formal nas marcas de concordancia que é consecuencia da redución argumental a que se somete unha estrutura primitivamente biactancial:

alugar (alguén, algo) > alugarse (algo). A desaparición da primeira FN fai perder a relevancia de como se resolve a concordancia verbal coa FN restante. Pois ben, o gramático ten que dar conta desta falta de decantamento nas marcas desta construción e describir consecuentemente os elementos variacionais que dela se derivan, caracterizando todas as variantes conforme as súas condicións de uso real na lingua: así (1g) podería estar caracterizado como tecnolectal e hipercaracterizador dun código que se procura afastado da lingua franca, (1a) como máis frecuente que (1b), sobre todo na lingua escrita, etc. Pero en todo caso como variantes dunha única construción, que ten como finalidade permitirlle ao emisor a formación de enunciados impersoais.

Postulando a existencia de dúas construcións (unha activa, outra pasiva) o que se fai é disfrazar unha situación real de variación inestable coa fasquía de dúas estruturas máis estables. Pero, ademais de ser unha pura aparencia carente de soporte empírico, a hipótese acaba por xerar tamén problemas de prescrición claramente indesexables, como veremos.

3.2. Problemas de prescrición

Como xa quedou dito, a presión uniformadora no eido da sintaxe é menor que a existente noutras disciplinas (ortografía, morfoloxía, léxico) por mor do seu escaso relevo na configuración dun estándar diferenciado. Seguramente por iso, a xustificación da prescrición sintáctica e a súa propia formulación vén con frecuencia inducida por análises explicativas excluíntes. Xorde máis dunha deformación profesional que non dunha demanda social. Especificamente para o caso da construción pronominal impersoal, os múltiples e contraditorios xuízos prescricivos que se teñen dado á volta dela están condicionados por apriorísticas tomas de postura dos gramáticos con relación a un falso dilema levantado por eles mesmos. Vexámolo, aínda que sexa pouco máis que nun abrir e pechar de ollos.

En efecto, os defensores do carácter activo destas construcións pronominais rexeitan como agramaticais ou inaceptables as construcións con complemento axente (tipo (1g)), ao seren contraditorias coa “gramática” ou modelo explicativo que eles propugnan, aínda a pesar de estaren presentes desde a Idade Media en todos os períodos da lingua. E visto que non poden propugnar, por arraigadas, o desterro das construcións concordadas (tipo (1a) *alúganse casas*) xustificáncas como unha falsa concordancia, produto dun alargamento analóxico a partir doutra estrutura viciña: “é devida à influência de frases de verbo pronominal com sentido manifestamente reflexivo”, xustificaba Said Ali (1908: 16).

Por contra, os defensores do carácter pasivo destas construcións repudian simetricamente a variante non concordada (tipo (1b) *alúgase casas*)

considerándoa imposible ou, cando non, vulgar, ponderando daquela o seu carácter cuantitativamente marxinal, alí onde os outros a defendían con empeño, atribuíndo a súa relativa escaseza na lingua escrita á autocorrección derivada dun acoso purista alentado por “profesionales y ... aficionados a la filología, que siempre han gustado de volverse de espaldas a la lingüística”⁹. E aínda que claramente relutantes aos postulados do modelo explicativo proposto, teñen que aceptar a gramaticalidade das construcións con verbo intransitivo (tipo (1e)) e coa FN introducida por preposición (tipo (1f)), acudindo a unhas análises tan artificiosas como dificilmente sostibles para xustificalas. Así Bello (1847) analiza *se duerme* “como si dijéramos *se ejecuta el dormir*” (§787) e *se colocó a las damas* como *se dio colocación a las damas* (§791). Elimina, por tanto, o problema da imposibilidade de analizar como pasivas unhas construcións realizando a análise sobre unhas paráfrases súas que, a fin de contas, son xa outras construcións distintas.

Repárese, para o caso do que nos interesa agora, na simetría dos comportamentos, co común recurso á proscripción normativa, aínda que con orientacións opostas, condicionadas polas distintas gramáticas explicativas de que en cada caso se parte. Cando a proscripción se revela inviable, procúranse saídas máis ou menos decorosas para xustificar a “anomalía”. Pero repárese, máis alá da anécdota, en que deste xeito o que se fai é poñer o estándar ao servizo da gramática –acernando a realidade para axustala ao molde explicativo que se propón– en vez de construír unha gramática ao servizo do estándar –ao servizo do afortalamiento dunha norma padrón común.

Vaiamos ao sentido último da prescripción. Trátase dunha concesión pragmática que emenda a convicción ecolóxica de que a *variatio delectat*. O deleite da diversidade subordínase á necesidade uniformadora inherente ao proceso de conformación dun estándar, en tanto que este se revela como indispensable para a normalización social do idioma. Mais o principio así concedido de que, asemade, *variatio obstat*, ten que ter unha amplitude moi restritiva, limitada a tan magna causa. Non pode converterse nun principio con máis poder do estritamente necesario, toda vez que seguimos gozando da diversidade. Así as cousas cabe preguntarse: se os falantes, para referiren a mesma realidade nos mesmos contextos de uso din unhas veces *Alúgase esas casas* e outras *Alúganse esas casas*, ¿por que habemos de proscribir ou estigmatizar ningunha delas? ¿É razoable pensar que resulta danada a solidez

⁹ C. P. Otero (1968: 1842). A contraargumentación deste lingüista galego é neste punto nidia, e tamén paradigmática dun modo de operar que fai prevalecer a gramática (proposta polo gramático) sobre a lingua (usada polos falantes): “Los dientes cariaados abundan más que los no cariaados, y no por eso se deduce que las caries son lo normal” (*ibid.*).

e a eficiencia do estándar por fiarmos ao criterio do falante tanta discrecionalidade?

Exemplos deste tipo podémoslos atopar en moitos ámbitos da sintaxe, e o da concordancia é de certo un terreo moi fértil na produción destas estruturas inestables. O cal non ten que ver (saliéntese a obviedade) cun obstinado desleixo colectivo no uso deste mecanismo sintáctico, senón coas condicións da súa propia mecánica de funcionamento. Coa mesma pedra (e coa mesma porfía prescritivista) batemos, por exemplo, ao darmos conta da alternancia *houbo festas* vs. *houberon festas*, ben que neste caso a sentença prescritiva tende a actuar en sentido inverso, rexeitando a variedade concordada¹⁰. E en definitiva perante o mesmo dilema nos coloca a dupla posibilidade de concordancia nas construcións mensurativas do tipo *A maioría dos asistentes votou / votaron a favor da proposta*, e semellantemente moitas outras alternancias rastrexables en moitas linguas (supoño que en todas as que dispoñen do mecanismo da concordancia), envolvendo sempre variantes perfectamente motivadas pola gramática desas linguas, e non desde logo produto dun solecismo que só existe na mente de quen proscribe¹¹.

O abuso dos dobretes nun código, a discrecionalidade non discriminada, son recursos potencialmente perniciosos nun proceso de estandarización (é dicir, de construción de *un* sistema normativo *común*), pois poden servir para dar a falsa impresión de termos un estándar uniforme cando o que temos son diversos modelos de lingua (se cadra mesmo pouco afíns) que conviven baixo un mesmo teito, pero sen faceren vida en común. Como os hóspedes dunha pensión, que non por viviren na mesma casa forman unha familia. Pero mesmamente porque non todas as compoñentes da gramática teñen a mesma relevancia na configuración do estándar, tampouco a discrecionalidade e o mantemento da variación ten nas distintas compoñentes os mesmos efectos sobre a solidez e eficacia do estándar. No ámbito da ortografía e da morfoloxía, pola grande recorrencia dos seus ítems e pola súa alta visibilidade, o abuso dos dobretes pode levar doadamente á situación ilusoria que

¹⁰ En catalán, por contra, onde esta mesma alternancia ten unha distribución dialectal, é a construción concordada a opción non marcada dos dialectos central e valenciano. A pesar de ser unha opción reivindicada para o estándar por diversos gramáticos e mesmo inicialmente por Fabra, o xuízo gramatical dominante tende a non aboala, co que é moito máis frecuente na fala que na escrita, nunha sorte de diglosia interna que se repite decote en todas estas construcións sintácticas inestables.

¹¹ Outro exemplo, inexistente en galego, nos fornece de novo o catalán (por non mudar de lingua de contraste) coa alternancia *Arribarà / arribaràn mols estrangers* (Rosselló 2002: 1892) característica dos falares nor-occidentais e limitada a verbos inacusativos con FN indefinida posverbal –características que determinan o tratamento da FN como un obxecto, dentro da FV, e non como un suxeito, argumento externo.

acabamos de describir. As efémeras *Normas* de 1980 foron un bo exemplo disto; dicíndoo con palabras de Monteagudo, a proposta “aparentaba ofrecer tantas posibilidades de escolla, que semellaba unha codificación en paralelo de posturas que se estaban revelando incompatibles e irreconciliables” (1990: 310).

Na sintaxe, por contra, os riscos que o mantemento de ítems variacionais supón para a solidez do estándar son moito menores, como menor é o peso específico desta compoñente no estándar e asemade o seu teor simbólico, certamente baixo. Por iso as variantes dunha construción sintáctica non adoitan estar socialmente moi marcadas nin moi estigmatizadas, e por iso os gramáticos non adoitan percibir a súa concorrencia como un perigo para a consolidación do estándar:

Ó contrario do que ocorre no campo da fonética e da morfoloxía, no que as normativas adoitan ser moi restrictivas ofrecendo só unha variante como prescritiva, na sintaxe, dentro do gramatical, pode haber varias estruturas aceptales. (...) A sintaxe é a parte da gramática que menos ‘abstand’ e ‘ausbau’ (separadas / elaboradas) son o portugués e o galego, o galego e o castelán e en xeral tódalas linguas románicas e outras que forman familias parecidas. Por iso a sintaxe non é tratada case nunca de modo prescriptivo, a non ser para condenar algunhas construcións agramaticais (**teu coche* en vez de *o teu coche*) inducidas polo contacto co castelán; na maioría dos casos ou ben se describe o uso ou, como moito, se recomenda unha construción como máis enxebre (Santamarina 1994: 75)

Este veu sendo o modo de actuar dominante na historiografía gramatical galega e non vexo motivo para mudalo. Non acabo de ver a pertinencia, nin moito menos a efectividade, de orientacións gramaticais excesivamente intervencionistas ou tendentes a un prescritivismo a ultranza, e non concordo desde logo con ningún tipo de exclusivismo dogmático, por ben intencionada que sexa a vontade dos seus valedores. Avogo (e vogo), pois, por un prescritivismo minimalista en sintaxe, que levante acta das opcións socialmente rexeitadas *de facto* e, en todo caso, faga propostas correctoras para neutralizar interferencias externas. Un prescritivismo fedatario (descriptivista, por tanto) e moderadamente correctivo. Paréceme perigosa a tentación do prescritivismo prospectivo ou proactivo, que procura orientar os falantes a prol ou en contra de opcións que a sociedade asume non discriminatoriamente (dentro das xeradas polo propio sistema, por suposto); dunha banda, polo que ten de atentatorio contra unha diversidade que non supón ningún risco para a norma e constitúe unha riqueza para a lingua que debe ser preservada; por outra parte, polo que ten de dirixismo teleolóxico, actitude frecuentemente paternalista e benévola, pero sempre potencialmente perigosa.

RECAPITULACIÓN

Remato xa cunha breve recapitulación das ideas nucleares desenvolvidas nesta contribución, artellada en dous treitos simétricos. No primeiro expoño unhas consideracións retrospectivas acerca do tratamento dado á sintaxe nas gramáticas tradicionais. No segundo desenvolvo algunhas reflexións prospectivas acerca do xeito como debe ser tratada esta compoñente nunha gramática de hoxe en día, nomeadamente na dinámica da tensión entre descrición (da variación) e prescrición (dun código común).

A caracterización que fago do tratamento da sintaxe nas gramáticas tradicionais susténtase sobre as seguintes trabes:

- O estándar está integrado por un conxunto difuso de usos lingüísticos canónicos, a xeito de gramática reducida, na que a selección de ítems mostra unha moi desigual presenza das distintas compoñentes da gramática. A escolla está guiada por un principio de visibilidade en virtude da cal a relevancia dos fenómenos lingüísticos con relación ao estándar é inversa á súa importancia estrutural con relación ao sistema.
- O papel destas compoñentes na configuración do estándar condiciona o seu tratamento e o peso específico que acadan nas gramáticas (obras tradicionalmente concibidas ao servizo da conformación do estándar), como evidencia a organización morfoloxista común a case todas elas.
- Este morfofocentrismo relega a sintaxe nas gramáticas tradicionais á marginalidade (cando non á simple ausencia) e a un tratamento fragmentario e pouco integrado dos fenómenos descritos, o que resulta congruente coa baixa presenza e visibilidade da sintaxe no estándar.
- A selección dos ítems sintácticos fragmentariamente incorporados ás gramáticas vén condicionada pola variación lingüística e prodúcese a través de dúas vías de acceso:
 - a) unha vía identitaria, pola que se lle dá un tratamento privilexiado aos escasos fenómenos diferenciais ou de autoidentificación e que constitúe a primeira e máis caudalosa fonte de selección, e
 - b) unha vía de acceso por variación interna, máis escasa e recente, que dá entrada a fenómenos sintácticos variacionais á volta dos cales se vai xerando certa dinámica prescritivista, en xeral feble e pouco perentoria, como demostra o feito de estaren practicamente ausentes das gramáticas galegas ata hai un par de décadas.
- Este tratamento marxinal e fragmentario da sintaxe nas gramáticas é insatisfactorio e debe ser substituído por unha descrición integrada, dentro dunha concepción da gramática en que a organización dos

seus compoñentes debe vir dada pola importancia de cada un deles no sistema lingüístico, non pola súa visibilidade no estándar.

Complementando esta caracterización, na segunda parte fago algunhas reflexións acerca de como considero que se debe orientar a descripción destes fenómenos, tomando como base ilustrativa construcións sintácticas inestables, que amosan variación por mor de mudanzas en curso, e que nos serven para testar problemas no seu tratamento descritivo e prescriptivo:

- Fronte ás descrições construídas demasiado a rentes dos feitos mesmos que se queren reflectir, describir algo en gramática debe (aspirar a) consistir en explicar como funciona ese algo. A descripción dun fenómeno variacional ten que dar conta das pautas, ás veces complexas e abstractas, en virtude das cales o falante debe decidir, e non limitarse a organizar unha casuística de prolixas regras de diveso rango.
- O prescritivismo gramatical é unha concesión pragmática pola que, excepcionalmente, a diversidade se subordina á necesidade uniformadora do estándar. Fronte ao que ocorre na morfoloxía ou na ortografía, a presión prescriptivista en sintaxe é polo xeral feble e a concorrencia de estruturas non se percibe como un perigo. O prescritivismo en sintaxe debe ter, por tanto, un carácter minimalista, fedatario e, en todo caso, moderadamente correctivo. Paréceme inadecuada a tendencia ao prescritivismo sistemático e proactivo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Álvarez Blanco, R., X. L. Regueira e H. Monteagudo (1986): *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- Álvarez Blanco, R. e X. Xove (2002): *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Auroux, S. (1994): *La révolution technologique de la grammatisation*. Liège: Mardaga.
- Bello, A. (1847): *Gramática de la lengua castellana destinada al uso de los americanos*. Santiago de Chile: El Progreso.
- Carballo Calero, R. (1966): *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia, 1968².
- Cartagena, N. (1972): *Sentido y estructura de las construcciones pronominales en español*. Concepción: Instituto Central de Lenguas / Universidad de Concepción.

- Castro, I. (2003): "O lingüista e a fixación da norma", en *Actas do XVIII Encontro da Asociación Portuguesa de Lingüística*. Lisboa: APL, 11-24.
- Cidrás Escáneo, F. A. (1991): "As construcións pronominais en galego. Proposta de clasificación e caracterización", en M. Brea e F. Fernández Rei (coords.) *Homenaxe ó Prof. Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade, vol. 1, 101-125.
- Cidrás Escáneo, F. A. (1994): "Modelos de lingua e variación sintáctica", *Cadernos de Lingua* 10, 103-118.
- Cuveiro, J. (1868): *El habla gallega. Observaciones y datos sobre su origen y vicisitudes*. Pontevedra: Imp. J. A. Antúnez.
- Fernández Salgado, B. e H. Monteagudo (1995): "Do galego literario ó galego común. O proceso de estandarización na época contemporánea", en H. Monteagudo (ed.), *Estudios de sociolingüística galega: sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 99-176.
- Freixeiro Mato, X. R. (2000): *Gramática da lingua galega*. Vol. II. *Morfosintaxe*. Vigo: A Nosa Terra.
- Giles, H. e P. F. Powesland (1975): *Style Speech and Social Evaluation*. London: Academic Press.
- González Seoane, E. (1994): "Concepcións do galego estándar nos gramáticos galegos do século XIX", en *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, vol. VI, 75-88.
- Mirás, F. (1864): *Compendio de gramática gallega-castellana*. Santiago: Imp. M. Mirás.
- Monteagudo, H. (1990): "Sobre a polémica da normativa do galego", *Grial* 107, 294-316.
- Otero, C. P. (1968): "El otro se", en *Actas del XI Congreso de Lingüística y Filología Románicas*. Madrid: CSIC, 1841-1851.
- Pintos, J. M. (1853): *A gaita gallega tocada po lo gaitero, ou sea Carta de Cristus para ir dependendo a ler, escribir e falar ben a lengua gallega, e ainda mais*. Pontevedra: Imp. J. y P. Vilas.
- Prista, L. (2001): "De filólogos a linguistas", en M. H. Mira Mateus (coord.), *Caminhos do Português*. Lisboa: Biblioteca Nacional, 157-198.
- Rossellò, J. (2002): "El SV, I: Verb i arguments verbals", en J. Solà *et al.* (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, 1853-1949.
- Saco Arce, J. A. (1868): *Gramática gallega*. Lugo: Imp. Soto Freire. Cito pola 2ª ed. Ourense: Tanco, 1967.
- Said Ali, M. (1908): *Dificuldades da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Livraria Acadêmica, 1966⁶.
- Santamarina, A. (1974): "Gramática", en *Gran Enciclopedia Gallega*. Xixón: Silverio Cañada, vol. 16 [198?], 191-195.

- Santamarina, A. (1994): "Norma e estándar", en G. Holtus, M. Metzeltin, C. Schmitt (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik. VI, 2. Galegisch, Portugiesisch*. Tübingen: Max Niemeyer, 66-79.
- Valladares, M. (1892): *Elementos de gramática gallega*. Vigo: Galaxia, 1970.